

Dördüncü sene

On beşinci sayı

DARÜLFÜNUN
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
MECMUASI

Tarihî, içtimaî, dinî, felsefî

Mayıs — 1930

Istanbul — Şehzadebaşı
Evkaf Matbaası
1930

Aşağı Cemiyetlerde Zihin Fonksiyonları

Üçüncü Fasııl

Kablelmantıkî Zihniyetin Ameliyeleri

I

Kablelmantıkî zihniyetin istitlâl ameliyeleriile bizim zihnimizin istitlâl ameliyeleri arasında bir nevi müvazat tesis ve bu ameliyelerden her birinin diğerine nasıl tetabuk ettiğini aramak boştur. Çünkü bu tetabuk farzıyesi bile beyhudedir. Bizim kablî olarak her iki taraftan kullanılan mekanizmenin aynı olduğunu kabul etmemize hiç bir sebep yoktur. Bizim zihnimizin istitlal ameliyeleri ve bu ameliyelerin tahlilini ruhiyat ve mantık oldukça menus bir hale getirmiştir. Makuleler, küllî mefumlar, mücerret lafızlar gibi bir takım müterekkip malzeme ve aletlerin mevcudiyet ve istimalini istilzam eder. Bu ameliyeler kezâ çok mütehalif olan asıl zihin fonksiyonlarının tekaddümünü de istilzam eder. Hulasa bir takım şartların mecmuunu tezammün eder ki iptidaî cemiyetlerde biz bunları hiç bir tarafta bulamıyoruz. Buna mukabil gördüğümüz gibi kablelmantıkî zihniyetin kendine mahsus bir takım şartları vardır ki bu zihniyetin istitlâl ameliyeleri bizzarure ona tabi olurlar.

Bu ameliyelerin ne olduğunu ve nasıl vukua geldiğini tayin etmek için maşerî tasavvurlar arasında müşahede edilmiş olan rabitalara göre doğrudan doğruya onları tasvir ve tahlil etmeden başka menbamız yoktur. Buda gerek elimizdeki vesikaların kifayetsizliğinden, gerek bizzat bu ameliyelerin mahiyetinden dolayı çok güçtür. Tesaddi ettiğim denemede, şüpesiz ancak pek eksik, ve çok nakıs bir taslak halinde olacaktır. Maamafih bu deneme kablelmantıkî zihndiyetin bu ameliyelerinin iştirak kanuna tabi olduğunu ve bu kanun olmaksızın izah edilemeyeceğini gösterirse hiç faydası olmayacak da değildir.

Bu ameliyelerin tahliline girişmeden evvel tenakuz kanunile iştirak kanununun hemmevcudiyetine tealluk eden bir noktayı ilkönce kayit etmek lâzımgelir. Bu emeliyelerden bazısının sırf bu kanunlardan birincisi, ve diğerlerinin sırf ikincisi tarafından idare edildiğini tasavvur

etmek mümkünmüdür? meselâ ferdî olan tasavvurlardan hepsi mantıkî olan zihne, maşerî olan tasavvurlar ancak kablelmantikî zihniyete mahsus kanuna tabi oluyorlar denirmi? böyle bir sızıntı geçmez bölme var denemez. Bu olamaz, çünkü ferdî tasavvurlar ile maşerî tasavvurlar arasına böyle bir vazih hattı fasıl çekmek, gayri mümkün değılsede, çok müşküldür. Zahirde mahsus idrakten daha ziyade ferdî ne olabilir? Bununla beraber iptidaîlerin mahsus idrakinin kendinden tefrik edilmez olan sirrî unsurlarla hangi noktaya kadar muhat olduğunu ve bila şüphe maşerî mahiyette olduğunu gördük. Hatta adi olan filan yahut filan şeyin görülmesiyle hemen hemen garizî bir surette ifa edilen hareketlerin ekserisiyle his edilen heyecanların ekserisi de böyledir. Bu cemiyetlerde bizde olduğu kadar bizden daha ziyade ferdin bütün zihnî hayatı derin bir surette *ictimaileşmiştir*.

İmdi iştirak kanununun yalnız bizim maşerî tesmiye ettiğimiz tasavvurlar üzerine faik bir surette tesir icra ettiğini değil, belki az çok bir kuvvetle bütün zihnî ameliyelerde kendisini his ettirdiğini görmeyi beklememiz lâzımgelir. Bunun aksine olarak, tenakuz kanunu az çok kuvvetli ve az çok devamlı bir surette ilkönce bu kanun olmaksızın vucuda gelmeyecek olan (tadat, istidlâl, v. s) ameliyelerde, sonra da iştirak kanununun idare ettiği ameliyelerde tesir icra eder. Bu ameliyelerde de ancak müteharrik olandan başka bir şey yoktur ki bu da bizim işimizde yeni bir müşkülât tevhit eder. Aşağı cemiyetlerin zihniyetinde mantıkî ile kablelmantikî bir kapdaki zeytin yağı ile su gibi biri diğerinden ayrı olarak yekdiğeri üzerine mavzu değildir. Bunlar mütekabilen yekdiğerine nüfuz ederler, bunun hasılası bir halita olur ki unsurlarını gayri mütemayiz olarak bırakmakta büyük zahmet çekeriz. Bizim zihnimizde mantıkî icabat bir uzlaşma mümkün olmaksızın kendisine bedaheten mutezat görünen her şeyi ihraç eder, biz mantıkî ile kablelmantıkının hem mevcut olup nefsin ameliyelerinde aynı zamanda kendilerini his ettiren bir zihniyete intibak edemeyiz. Bizim maşerî tasavvurlarımızda bâki kalmış olan kablelmantikî kısım, hâkim olan kablelmantıkının, mantıkıyı *ihraç etmeyecek* bir zihin haleti vucuda getirmeyi temin etmek için çok zayıftır.

İlkönce nazara çarpan şudurki kablelmantikî zihniyet az tahlil eder. Şüphesiz bir mânâyâ göre zihnin her fili terkididir. Fakat mantıkî zihin mevzuu bahs olduğu vakit hemen hemen bütün ahvalde bu terkip mütekaddim bir tahlili tazammun eder. Hükümlerle ifade olunan nisbetler ancak, düşünülmüş olan mevzu ilkönce hazımedilmiş bir imale bir ihraca bir tasnife tabi tutulmuş olduğundan dolayı bedihî bir hale gelmiştir: mütekaddim hüküm mantıkî bir filin mahsulu ve şahidi olan

katiyetle târif edilmiş küllî mefhumlar üzerinde işler . Müteakip bir çok tahlillerin ve terkiplerin hulaslandığı ve kayıt edildiği bu fiillere bizim cemiyetimizden her fert, hemen hemen kendi tabîî neşvünemasına karışan bir terbiye vasıtasile konuşmayı öğrenirken onu da olmuş bitmiş olarak kabul eder; hatta bundan dolayı bazı feylesoflar nutkun fevkattabîî bir menşesine inanırlar. Bu suretle mantıkî zihin icabatı içtimaî muhitin araya giren tazyığı ile ve bizzat lisan ve lisanın şekillerinde intikal eden şeyler vasıtasile her ferdî nefse sevk edilmiş, vaz edilmiş sonra da teyit edilmiştir. Bunda bizim cemiyetimizde hiç kimenin mahrum olmadığı bir veraset vardır, ve hiç kimseye yalnız başına bunu atmak fikri varit olamaz. Böylece mantıkî inzibat her nefsin ameliyelerinde mukavemet edilemez bir surette kendini bilâ kayıt ve şart kabul ettirir . Nefsin meydana koyduğu yeni terkipler istimal ettiği mefhumların tariflerine tevafuk etmelidir, bu tariflerin mütekaddim mantıkî ameliyelerle meşruiyeti teyit edilmiştir. Velhasıl, husule gelen şekil ne olursa olsun onun zihnî failiyeti tenakuz kanununa münkat olmalıdır.

Kablelmantıkî zihniyetin hareketine ait şerait ise bütün bütün başkadır. Şüpesiz bu zihniyette bir lisan ve mefhumlar vasıtasile ictimâî bir surette tehavvül eder ki bu lisan ve mefhumlar olmaksızın hareket edemez. Kezalik bu zihniyette evvelden icra olunmuş bir sa'yî, nesilden nesile intikal eden bir veraseti tezammün eder. Fakat bu mefhumlar bizimkilerden başka türlüdür, ve binaenaleyh zihnî ameliyeler de kezalik başka türlü olur. Kablelmantıkî zihniyet esasen terkiptir: Yani bu zihniyetin tesis ettiği terkipler, mantıkî zihniyetin işlediği gibi, neticeleri mefhumlarda kaydedilmiş olan mütekaddim tahlilleri tezammün etmez. Diğer tabirle, tasavvurların rabitaları, umumiyetle, bu zihniyette bizzat tasavvurlarla beraber verilmiştir. Bu zihniyette terkipler iptidâî bir halde gözüktür, ve idrakî tettebbu ederken gördüğümüz gibi, hemen hemen hepsi tahlil edilmemiştir, ve tahlil edilmezler. Aynı sebep böylece iptidâî zihniyetin hem tecrubeye karşı gayri nafiz, hem de ahvalin bir çoğunda tenakuza karşı gayri hassas kaldığını gösterir. Maşerî Tasavvurlar kendilerini bu zihniyette münferit bir halde olarak göstermezler. Sonra da mantıkî bir nizam altına girmek için o zihniyette tahlil edilmiş değildir. Bu tasavvurlar daima kablelidraklerde, kablettelâkkîlerde, kablelirtibatlarda, hemen hemen denebilir ki kablelistitlâllerde vücut bulmuşlardır: ve işte böylece bu zihniyet bilhassa sırî olduğundan dolayı kezalik kablelmantıkîdir.

Fakat, madem ki iptidâî cemiyetlerin zihniyeti bu suretle kendi ameliyelerinde mantıkî zihinden ayrılır, madem ki başlıca kanunu işti-

raklerin iştiraklerine ve kablelirtibatlarla, *kablî olarak*, müsait bulunan iştirak kanunudur, nihayet mademki bu zihniyet kendini tecrübenin kontrolundan kurtarır, ohalde bize göre dizginsiz, kaidesiz, sırf indî olarak tamamen nüfuz edilmez bir halde bize zahir olması lâzımgeleceği tarzda itiraz edilemez mi? halbuki hemen hemen bütün iptidaî cemiyetlerde, bilâkis, biz bu zihniyeti sabit, tevakkuf etmiş, yalnız esaslı hatlarında değil, belki hatta muhtevasında ve tasavvurlarının teferüatına varıncıya kadar takriben tehallûf etmez bir halde buluyoruz. Sebebi şudur ki bu zihniyet *her ne kadar* bir mantık mekanizmesine tabi olmamakla beraber, yahut daha ziyade bilhassa o mekanizmeye *tabi olmadığından dolayı* serbest değildir. Bu zihniyetin yeknasaklığı tevafuk ettiği ve ifade ettiği ictimâî bünyenin yeknasaklığının inikâsıdır. Adetâ müesseseler *ne varietur* maşerî tasavvurların hakikî olarak mümkün olan imtizaçlarını iptidadan tesbit eder. Filvaki bu tasavvurlara ait irtibatların adet ve tavrı onlarla beraber aynı zamanda kablettayindir “Prèdéterminés”. İşte bilhassa iştirak kanununun faikiyeti ve asıl zihnî icabatın zayıflığı bu suretle teessüs etmiş olan kablelirtibatlarda tezahür eder.

Bundan başka maşerî tasavvurlar umumiyetle sırrî bir terekküp-ten cüz teşkil ederler ki o kısmın heyecan ve ihtiras unsurları zihne kendisine zihin gibi tesarruf etmeye aslâ müsait bulunmaz. Bu zihniyete göre çıplak, şey’î vakıa hemen hemen belirsiz bir halde mevcuttur. Hiç bir şey sırrî unsurla muhat olmaksızın, ona aslâ zahir olmaz: onun idrakinin her mevzuu, mutad olsun olmasın, onu az çok tahrik eder, ve kablelmüteayyin bir tarzda, keza o idrak, an’ane vasıtasile tahrik eder. Çünkü uzvyetin bilâ vasıta bir aksulâmeline tabi olan münhasıran ferdî heyecanlar müstesna olarak, iptidailerde ancak heyecanlardan başka *ictimâileşmiş* bir şey yoktur. Bunun delili her ictimâî tipin diğerleri yanında görmekle hayrete düştüğü hassasiyetsizliktir. Kezalik, iptidaî bir cemiyetin azaları tarafından idrak edilmiş, hissedilmiş, yaşanmış olan tabiat zümrenin müesseseleri aynı olarak kaldıkça, bizzarure her hangi bir tarzda olarak kablettesbit bir surette tesbit edilmiş ve değişmez olarak kalır. Bu sırrî ve kablelmantıkî zihniyet ancak iptidaî terkipler yavaş yavaş ayrılıp inhilâl ettikten, diğer tabirle, tecrübe ve mantıkî icabat iştirak kanununa galebe ettikten sonra tekâmül eder. O halde bu icabata tebaiyet ederek asıl “zihin” tehalûf etmeye, kurtulmaya, kendine ait olmaya başlayacaktır. Biraz müterekkip olan zihnî ameliyeler mümkün bir hale inkilâp edecektir. Zihnin tedricen kendine geleceği saha olan mantık mekanizmesi hem onun hürriyetinin lâzım bir şartı, hem terakkisinin elzem bir aletidir.

II

Evvelâ kablelmantıkî zikniyetle hafıza bizim zihnî hayatımızdaki-
kinden çok ehemmiyetli bir rol oynar, bizim hafızamızın ifa ettiği bazı fon-
ksiyonlar hafızadan zail olur ve tehavvül eder. Bizim içtimaî zihni-
mizin hazinesi bazıları diğerleriyle intizam kazanan ve yekdiğerine tâbi
olan mefhumların teselsül mertebelerinde tekasüf etmiş olarak intikal
eder. İptidaî cemiyetlerde bu hazine müterekkip ve şümullü maşerî
tasavvurların çok kerre vasi bir mıkdarından ibarettir. Binaenaleyh
bu hazine hemen hemen sırf hafıza vasıtasıyla intikal eder. Hayatın
bütün cereyanında mevzuu bahis olan şey, mukaddes olsun zenim
olsun, onu istemeye hacet kalmaksızın, bizde mantıkî fonksiyonun iş-
lemesini tahrik eden bir talep, iptidaide amelini tanzim eden müterek-
kip, çok kerre sirrî bir hatıra ikaz eder. Ve bu hafızanın bizimkinden
ayrılan hususî bir kuvveti vardır. Mücerret mefhumları mutezammin
olan mantık mekanizmesinin müstemirren kullanılması, bu mekanizme
üzerine istinat eden lisanların adeta tabiî istimali bizim hafızamızı
şeyî ve mantıkî noktai nazardan faik bir ehemmiyeti haiz olan nis-
betleri tercihan hifzetmeye kabiliyetli kılar. Kablelmantıkî zihniyetle
ise, hafızanın tamamen başka bir safhası ve başka temayülleri vardır,
çünkü onun maddesi başkadır. Bu hafıza hem çok sadık hemde çok
teessüridir. Müterekkip maşerî tasavvurları büyük bir ihtişam ve taf-
silatla, ve daima ananevî bir tarzda, bazıları diğerlerine merbut olduğu
nizamda olarak bilhassa sirrî nisbetlere göre iade eder. Böylece bir
dereceye kadar mantıkî fonksiyonları telafi ederek, bu zihniyet keza-
lik, aynı derecede imtiyazlarda vücude getirir. Meselâ, hafıza vasıtasıyla,
bir diğer tasavvurun neticesi olarak içtinap edilmez bir surette davet
edilmiş olan bir tasavvur çok kerre bir netice hassasını haiz olur. İşte
bu suretle, göreceğimiz gibi, bir işaret hemen hemen daima bir illet
yerine geçer.

İptidaî cemiyetlerin zihniyetinde o kadar büyük bir mevki işgal
eden kablelirtibatlar, kablelidrakler, kablelistitlâller asla mantıkî faa-
liyeti tezammun etmez, sadece hafızaya tevdi edilmişlerdir. Binaena-
leyh iptidailerde hafızanın fevkalade inkişaf etmiş olduğunu görmeyi
beklememiz lâzımgelir. Filhakika müşahitlerin verdikleri malumat da
böyledir. Fakat teemmül etmeksizin, onların da bizim cemiyetimizde
olduğu gibi tamamen aynı fonksiyonları haiz olduklarını farzettikle-
rinden dolayı, bunları görünce teaççüp ederler ve hayrette kalırlar.
Bu hafıza alelade normal bir surette işlediği vakıt onlara el çabukluğu
yapıyor gibi gelir. Spencer ve Gillen Avusturalyalılardan bahisederken

diyor ki: “bir çok nisbetlerde bunların hafızaları hadisevidir (Phénoménal) „. Bir yerli yalnız her hayvanın ve her kuşun izini tanır değildir; belki bir yuvayı tetkik ettikten sonra son izlerin istikametine göre hayvanın orada olup olmadığını derhal size söyleyebilir.. Yerlinin tanıdığı her hangi bir ferдин ayak izlerinden onu tekrar tanınması hadisesi ne kadar fevkalade bir şeydir.-Bu mucizevî hafıza vaktile Avusturalyanın ilk kâşifleri tarafından ifade edilmişti. Mesela Grey, bize ayak izlerine göre bulunmuş üç hırsız hikâye eder: “Ben Moyce-e-Van namına zeki bir yerliyi tevkif ederek onun rafakatinde patates çalınmış olan bir bagçeyi geziyordum. Orada üç yerlinin ayağını gördü ve bırakılan izlere göre kimler olduğunu söylemek kuvvesini istimal ederek üç hırsızın bir yerlinin iki karısıyla dal-B-au namında küçük bir çocuk olduğunu bana haber verdi.. Eyer yerlilerin “ikamet ettikleri memleketin köşelerini, gizli köşelerini gayet mahirane bir tarzda tanımlarına hayret eder; bir sağınak geldimi onlar hangi taşın üzerinde az bir su kalmak ihtimali olduğunu, hangi delikte en çok kalacağını bilirler.. Gece kuvvetli bir çığ düşdümü onlar en çok damlaları toplamaya müsait bulunan en uzun nebatların hangi tarafta olduğunu bilirler..”

M. W. Roth'da Queensland yerlilerinin “hafızasındaki mucizeli kudret,, hakkında ısrar eder. O yerlilerin “onun istediği bir sıra şarkıların hepsi itmam edilmek için beş geceden fazla bir zaman inşat ettiklerini,, dinlemiştir. (*Molonga de corrobories*) bu şarkıların onları inşat edenlerce tamamen meçhul bir lisanda oldukları düşünelecek olursa vakıa daha teaççübe şayan gözüktür.. Bir kabile bütün bir karroberileri öğrenir ve ezberden inşat eder öyle bir lisandan ki kendi lisanından tamamen ayrıdır, ne aktörlerden, ne de samilerden hiç bir kimse ondan bir kelime anlamaz. Sözler tamamen sıhhatle tekrar edilir: bu bu hususta yekdiğerinden yüz milden daha fazla bir mesafede ayrı yaşayan muhtelif lisanlardaki kabileler tarafından icra edildiği vakıt ben aynı korroborileri toplayarak buna emin oldum.. Bu kabilden ıktibaslar daima vukubulur.

M. von den Steinen, Xingu, havalisinde yaptığı istikşafalarda mümasıl şeyler görmüştür. “Her kabile temamilen manasını anlamaksızın komşu kabilelerin şarkılarını bilirlerdi. Bu hususta bir çok defalar buna emin oldum.. Şimalî amerika kabilelerinin bir çoğunda sadakatli bir tarzda nesilden nesile intikal eden ve ne okuyanlar ne de dinleyenler tarafından anlasılmayan mukaddes tanınmış aynı sihirli sözlerin istimali görülmüştür. Nihayet Afrikada bazı yerlilerin insanı mütehayyır kılan hafızaları Livingston'u hayrete düşürmüştür. Diyor ki “reislerin emrindeki ulakların fevkalade sadık bir hafızaları vardır. Bunlar çok

uzun emirleri büyük mesafelerden isal ederler ve hemen hemen harfi harfine tekrar ederler. Alalade ikisi üçü beraber giderler ve her akşam yolda giderken doğru metinden bir şey haybetmemek için emirleri inşad ederler. Yerlilerin yazıyı öğrenmemelerinin sebebinden biri de bilhassa bu adamların uzakdan haberleri bir mektup kadar eksiksiz bir tarzda isal etmeleridir.,

İptidailerde bu kadar inkişaf etmiş olan bu hafızanın bilhassa dikkate şayan şekli şudur ki bunlar geçtikleri yerlerin hayallerini en ufak teferruatına varıncaya kadar hıfızederler, ve bu hafıza kendilerine, avrupalıların o yerleri birbirine karıştırdıkları halde, yollarını emniyetle bulmayı temin eder. Bu topografik hafıza Şimalî Amerika yerlerinde “harika halini alır: bir mahallin artık silinmez bir halde doğru bir hatırasını elde etmiş olmak için orada bir defa bulunmak bunlara kifayet eder. Bir orman ne kadar geniş ve na kadar az balta girmiş olursa olsun bunlar bir kerre istikameti tayin etti mi hiç kaybolmazsınız oradan geçerler. Akadi mıntakası ve Saint-Laurent körfezi sakinleri Labrador’a gitmek için kendi kayıklarına binerler... Denizde pusulasız otuz kırk fersah giderler ve karaya çıkacaklarını tasarladıkları mahal neresi ise bilhassa oraya çıkarlar.. En bulutlu zamanlarda bir çok günler aldanmaksızın güneşi takibederler..” Charlenoise bunlarda fitrî bir kuvve görmeye mütemayildir. Diyor ki “ bu dirayetle doğarlar; yoksa bu meharef ne onların müşahedelerinin, ne de çok istimalin bir semeresi değildir; kendi köylerinden henüz dışarıya çıkmamış çocuklar memleketi dolaşmış kimseler gibi emniyetle yürürler..” Avusturalyalılar gibi “bunlar da her hangi mahalden geçerse geçsin o yeri tanımak hususunda hayrete şayan dirayetleri vardır. En kısa otlar üzerinde, en katı toprak üzerinde hatta taşlar üzerinde bunlar izleri keşifederler, ve bu izler ne suretle tahrik edilmiş, ayakların şekli, ve bu ayaklar ne tarzda ayrılmış, bütün bunların vasıtasıyla muhtelif milletlerin ve erkeklerin ve kadınların alametlerini tefrik ederler..”

Doktor Pechüel-Loesche, Aferikanın garp cihetinde bu neviden vakaları tetkik etmiştir, mahalle ait hâsse (*artissinn*) tesmiye ettiği şey ile istikamete ait hâsse (*Richtsinn*) tesmiye ettiği şeyi hakkile tefrik eder. Bizim mahal hassesi tesmiye ettiğimiz şey alalade mahallere ait hafızadır: bu müktesep bir kuvvettir ki çok canlı hafıza kuvvesine, mekânda tekrar kendini bulmayı sıhhatle temin eden nihayetsiz teferruatın bilgisine istinat eder. Bu mahalle ait hassenin fevkinde olarak istikamete ait his (*Richtuvgsgefüher*) yahut istikamet hassesi vardır. Bu hususî bir hasse değildir, bu tekemmülün son derecesine

isal edilmiş mahalle ait hassedir. (Binaenaleyh yine hafızanın bir şeklidir). Bu hasseyi iktisap eden kimse artık hiç kaypolmaz. Şüphesiz “bu adam muayyen bir noktaya hatasız bir surette varacağına emin olmayacaktır, fakat hiç olmazsa kapanık havada, sis varken, yağmur yağarken, kar yağarken, karanlık gecede daima gayeye isal eden bir istikameti tutmuş olacaktır. Bununla beraber bu hasse, benim müşahedelerime nazaran, büyük fırtınalarda tamamen zâil olur.. Mahalle ait hissi selim ile muttasıf olan fertler baş ağrısı ve deniz tutmasından âzâde gözükürler..”

Bu tahlil keza aşağı nümuneden cemiyetlere mensup olan fertlere müteallik diğer kâşifler tarafından nakledilen diğer müşahedeleri de tefsire yarar. Böyle *Miago* isminde bir avusturalyalı “kendisine ne güneşin, ne yıldızın muaveneti olmaksızın bizim gideceğimiz iskelenin doğru istikametini aldanmaksızın ve derhal gösterebildi. Onu biz pek çok kerre ve en müsait olmayan ahvalde tecrube ettik: bu hal nakadar garip görünürse görünsün, bize doğruca cevap verdi. Bu kuvve her na kadar Şimalî Amerika yerlilerine isnat edildiğini işittiğim kuvveye mümasil olmakla beraber - karadaki faaliyeti beni hayrete düşürdü; fakat denizde gözün menzilinden hariç kalan sahilden uzaklara ait kısımlarda, bu kuvvetin faaliyeti bana inanılmaz ve izah edilemez bir halde gözüküyordu..” Halbuki aynı *Miago* “bizim denizde gezdiğimiz esnada ziyaret ettiğimiz bütün mahalleri sarahatle hatırlıyordu; geminin izini en mükemmel bir sıhhatle hafızasında taşıdığını söylediler..”

Aynı kuvve Fuégien’lerde de görülmüştür. “On yaşında bulunan küçük *Bob Adanca* gemisinin içinede idi. Gemi sahile yaklaşınca *Low* ona nerede bir liman bulabileceğimizi sordu. - Henüz ingilizceyi bilmediğinden müşkülâtlarla anlatıldı - fakat meseleyi anlar anlamaz hemen küpeştenin üstüne çıktı, ve etrafına endişeli bir surette göz gezdirmeye başladı. Biraz tereddütten sonra geminin gidebileceği bir mahalli gösterdi; sonra sondanın yanına gitti ve M. *Low*’a onu kullanarak karaya yaklaşılacağına işaret etti.. Vahşilerde idrak ve hafızanın vasıl olduğu derece için bu fevkalade bir delildir..”

Bedihidir ki bahis olunan şey hayret verir bir surette inkişaf etmiş, yüksek bir dereceye varmış bir “mahalle ait hâsse,, dir ki bu dereceye vardıktan sonra - doktor Psehüel Locsch’in tabirince - artık istikamete ait hisse inkılap ediyor: fakat bunda “fevkalade olarak,, mahalle ait hafızanın adeta mucizeliğinden başka bir şey yoktur.

M. Von den Steinen’ o kadar hayrete değer olmamakla beraber buna benzer bir vakayı tasvir ediyor.. Antonio (bir Bakaîri) her şeyi

görüyordu, her şeyi işitiyordu, hafızasında en ehemmiyetsiz teferrüatı toplayordu, ve bu mahallî işaretler vasıtasıyla bunların istikamet hassesi tesmiye ettikleri kuvveyi istimal ediyordu. Eğer ben daima sorduğum suallerle kendimi temin etmiş olmasaydım, yeknesak bir nehir üzerinde tek bir seyahatten sonra onun cereyanına ait bazı hususiyetler hakkında elde yazılı notlar olmaksızın bu kadar katî bir mâlumâtı hiç kimsenin iktisap edeceğine inanmayacaktım. Antonio' yalnız her münhaniyi bilmekle kalmayordu, belki eğer ben ona sorarsam filan yahut falan mahalle varmadan evvel iki yahut üç münhani olup olmadığını da söyleyebilirdi. Adetâ onun kafasında nehrin haritası vardı; yahut daha doğrusu zahirde ehemmiyetli gözükmeyen (şurada bir ağaç, orada bir tüfek atımı, biraz ötede arılar, v. s) bir takım vakıaları kendi sıralarında hıfz etmişti.,

Husulleri sırasınca mahsus intibaları en ufak teferruata varıncaya kadar sadakatle yeniden husule getiren hafızanın, muşahhas hafızanın bu fevkalade inkişafı meselesi, diğer taraftan da lugatlerin zenginliği ve lisanlarda sarfa ait terekküp ile de sabit olmuştur. Binaenaleyh mesela Avusturalyalı olsun yahut şimalî Birezilya ehalisinden olsun bu lisanları konuşan ve bu hafızaya malik olan aynı insanlar ikiden yahut üçten fazla sayı saymaya muktedir değildirler. Biraz mücerret olan en ufak istidlâl onlara ağır gelir ve hemen yorulduklarını söylerler ve ondan vaz geçerler. Binaenaleyh yukarıda söylendiği gibi bunlarda hafıza, şüphesiz büyük semereler vererek, başka yerde mantık mekanizmesine ait olan ameliyeleri telâfi ettiğini kabul etmek lâzım gelir. Bizde hafıza zihnî fonksiyonlara teallûk eden şeylerde mefhumlara ait mantıkî bir imal ve tanzim ile iktisap edilmiş neticeleri hıfzetmek gibi ikinci derecede bir rolü haizdir. Fakak kablelmantikî zihnizete göre hatıralar hemen hemen munhasıran tehalûf etmez bir tarzda yekdiğerini takip eden ve en iptidaî mantıkî ameliyelere müsait bulunmayan tasavvurlar kabilindendir, - lisan bunlara intibak etmez - an'anelerin bunları tahrik etmeyi temin etmesi ve fertlerin bu hususta fikir edinmeye cesaret etmesi farz olunsa da yine böyledir.

Bizim zihnimiz mücerret olmak haysiyetile tek bir ifadede mutazammın olan mes'eleleri bir bakışta halleder, elverir ki istimal olunan mefhumlar lüzumu derecede küllî ve sarîh olsun. Bunu kablelmantikî zihniyet tehayyül bile edemez, ve bizim bu zihniyete nüfuzumuz ve onu kavrayabilmemiz de bunun için müşküldür.

III

En aşağı tipten olan cemiyelerde bile bu zihniyet küllî mefhumlara

asla müstait değildir diyebilecek miyiz ? şüphesiz diyemeyiz : çok kerre pek müterekkip olan bunların konuştuıkları lisan ve nesilden nesile intikal eden müesseseler aksine kafi delil teşkil eder . Fakat bu cemiyetlerde istimal olunan küllî mefhumlar ekseriyetle bizimkilere benzemez . Bunları teşkil eden ve istimal eden zihniyet yalnız kablelmantikî değildir . Keza tamamen sirridir ; ve yukarıda gördüğümüz gibi madem ki bu sirrî vasıf idrak etmek tarzını (Façon de percevoir) tayin ve icap ediyor, tecrit ve tamim tarzları, yani küllî mefhumları husule getirmek tarzı üzerine de çok tesir icra eder . Bilhassa asıl mâşerî tasavvurlara teallük eden şeylerde kablelmantikî zihniyet, çok kerre, iştirak kanununa göre tecrit eder . Bu husustaki vesikalar, şahitler müşahitler tarafından bizzarure kendilerine menus olan ve bizim mantık kadrolarımıza dahil olan küllî mefhumlar tarzında tefsir edildiği için deliller iradı müşküldür . Bununla beraber bazı müşahitler ve Spencer ile Gillen kablelmantikî zihniyetin hangi tarzda tecrit ettiğini oldukça vuzuhla göstererek bir miktar vak'alar nakletmişlerdir .

“Yerlilere bazı resimlerin ne mânâlara geldikleri sorulduğu vakit onlar daima bu resimleri oyun olarak yaptıklarını ve mânâları olmadıklarını söylerler . . Fakat şekil itibarile birincilere temamilen benzeyen aynı resimler mensekî bir eşya üzerine yahut hususî bir mahalde yapılmış olursa çok muayyen bir mânâsı vardır . Aynı yerli her hangi bir resmin muayyen bir mahalde hic bir şey irae etmediğini söyleyecek, ve aynı resmin, eğer diğer bir mahalde yapılmış ise, irae ettiği farzolunan eşyayı sihatle izah edecektir . İşaret etmek lâzımgelir ki bu son mahal daima mukaddes erazide bulunur, oraya kadınlar yaklaşmama mükelleftir . , — “ Bir *Nurtunja* (mukaddes balık) bir eşyanın, tek bir eşyanın timsalidir, bunu her ne kadar, ancak zahirî ve bünyesi nazarı itibara alınmakla beraber bütün bütün başka bir eşyayı irae ve temsil eden diğer bir *Nurtunja* ya tamamen müşabih olabilir . Ahiren bir defa vaki olduğu gibi, meselâ farzedelim ki büyük bir *Churinga* yahut bir *Nurtunja* bir *Nyssa* yı (Zamk ağacı) irae ve temsil etsin : O halde yerlilerin fikrinde bu *Nurtunja*’ bu ağaç ile o kadar sıkı bir eurette iştirak eder ki artık ne olursa olsun, diğer bir şeyi irae ve temsil etmesi mümkün değildir ; eğer bir zaman sonra ona temamilen benzeyen bir *Churinga*’nın yahut bir *Nurtunja*’nin farzedelim ki bir *Emou* irae ve temsil etmesine ihtiyaç hasıl olunca bizzarure bir diğerini imal etmek lâzımgelcektir . , — Bunun aksi olarak aynı eşya, muhtelif ahval dahilinde, çok müte-nevvi mânâları haiz olabilir . “ *Waninga* nın (totem olan bir hayvanın yahut nebatın mukaddes timsali) muhtelif kısımları, muhtelif mânâları haiz olur : fakat hatırlamak lâzımgelir ki aynı keyfiyet bir nevi totem

ile olan münasebetinde istimal olunduğu vakit bir nevi mânâsı, diğer bir totem ile olan münasebetinde istimal olunduğu vakit başka bir mânâsı olacaktır. „ — Nihayet aynı Avusturalyalılardan toplanmış olup zahiren hendisî olan resimler hakkında Spencer ve Gillen diyorlar ki: “Bunların menşei tamamen meçhuldür, mânâları da bilinmez, eger birisine mânâ verilmiş ise sırf vaz’îdir. Meselâ işte, bir Churinga’ nın sahına hakkedilmiş bir halezonî şekil, yahut merkezleri bir daireler serisi bir Nyssa’ya delâlet edecektir; fakat diğer bir Churinga üzerine hakkedilmiş tamamen müşabih bir resim bir kurbağayı irae ve temsil edecektir. „

İşte bunlar *sirrî tecrit* dediğimiz gayet vazih ahvaldır, bu ahval mantikî tecritten nakadar başka türlü olursa olsun iptidaîlere ait zihniyetin çok kerre istimal etmeye mecbur olduğu tariktir. Filhakika mademki tecritin şartları arasında inhisarî dikkat başlıcalarından biridir, ve mademki inhisarî dikkat insanın nazarında en çok faydayı ve en çok ehemmiyeti haiz olan şeyler üzerine in’itaf eder, *sirrî* ve kablelmantikî zihniyete göre bu unsurların ve vasıfların fail olan ferdin nazarında ne olduğunu biz biliyoruz. Bunda her şeyden evvel meşhut ve mahsûs olan muayyen eşya ile mevcudat ve eşyaya *sirrî* kuvvetleri ve hassaları temin eden cismi latifleri, perileri, ruhları v. s her tarafta dolaşdıran gizli ve görünmez kuvvetler arasındaki rabitaları temin eden şeylerdir. Dikkat te idrak gibi iptidaîlerde bizde olduğundan başka suretle mütevecihtir. Binaenaleyh tecrit bunlarda başka türlü ve iştirak kanununun tesiri altında husul bulur.

Bizim bunları tetkik etmek ve bu ahvale nüfuz etmek için zahmet çekeceğimiz cihet budur. Yukarıda zikrolunan Spencger ve Gillen’in ilk müşahedelerinde muhtelif mahallerde kâin, ve aynı olan iki resimden biri muayyen bir eşyayı irae ve temsil ettiği halde diğeri hiç bir eşyayı irae ve temsil etmediğine dair naklettiği şeyi nasıl anlamak lâzımgelir? - Vakıa bizim zihniyetimize göre bir resmin irae ve temsil ettiği şeye olan asıl münasebeti bir müşabehet nisbetidir. Şüphesiz bu resim timsalî, dinî bir mânâyı haiz olabilir, ve çok canlı olan bu hisse refakat eden *sirrî* tasavvurları da ikazeder: işte meselâ Florence’daki Saint - Marc manastrında Fra Angelico’nun freskleri bu kabildendir. Fakat bunlardaki bu tasavvurlar tedai vasıtasile celbedilmiş unsurlardır, müşabehet burada esaslı nisbet olarak kalır. Bilakis, her şeyin fevkinde olarak kablelmantikî zihniyeti alâkadar eden şey o surette (kezâ eşyada) bulunan *sirrî* kudrete ait nisbettir. Bu iştirak olmayınca eşyanın yahut resmin şekli ihmal olunabilinir.

İşte bunun için resim mukaddes bir eşya üzerine çizilmiş yahut

yontulmuş olduğu vakit bu, suret olmaktan daha fazla bir şeydir; bu suret eşyanın mukaddes vasfına ve onun kudretine iştirak eder. Bu aynı resim başka yerde lâmukaddes bir eşya üzerinde bulunursa bir suret değildir. Sırrî mânâyı haiz olmadığı için o vasfı aslâ haiz olmaz.

Bu izah Katlin'in Mandan'reislerinin kendi tarafından yapılmış olan resimleri hakkında verdiği tafsîlât ile de teeyyüt eder, Katlin, Mandan'larda bu resimlerin görülmesiyle husule gelen korku ve irkinliği söylemiştir. Halbuki aynı yerlilerin pek eski zemandanberi kendi bayraklarına tarihlerinin en bariz vak'alarını resmetmek ve bayraklarının üzerinde vakıa kaba bir surette olmakla beraber reislerinin hututu vechiye'lerini çizmek itiyatları vardı. Şu halde Katlin'in resimlerinden dolayı husule gelen korkuyu nasıl izah etmek lâzımgelir? o resimlerin asıllarile olan büyük müşâbehetinden dolayı mı? - Hayır. Hakikat şudur ki Mandanlar mutadın hilâfı olan resimlerin huzurunda bulunup bunlarda kendilerine göre yeni bir sırrî iştiraki tezammün ettiklerinden ve binaenaleyh her meçhul şey gibi bunların tehlikeli olmalarındandır. Kendilerinin resimleri de bir iştiraki ifade ediyordu, fakat çok muayyen olduğundan onlara emniyet geliyor idi: Katlin'in resimleri ise bir fark gösteriyor idi, çünkü Katlin'in kullandığı tarikleri esrarlı idi ve onun resimleri "sözlü," idi. İşte yukarıdakilerde olduğu gibi bu halde de kablelmantikî zihniyet sırrî noktâi nazardan tecrit eder. Madem ki sırrî bir iştirak hissedilmemiştir, resmin şekli gayri meşhûr olarak kalır, yahut hiç olmazsa dikkati celbetmez. İşte avrupalı müşahitler "resmin aslâ mânâsı yoktur," dedikleri vakit bu hali tefsir etmiş oluyorlar. Bu iptidainin resmi tanımaması değildir, belki eğer iptidâî sırrî bir surette tecrit edemezse aslâ tecrit etmez demektir.

Nurtunja'ya teallûk eden müşahede gayet vazıhtır. Arunta'lar aynı Nurtunja'yı ancak evvelâ bir ağç, sonra da bir Emou temsil eder olarak tasavvur ediyorlar: onlar daha ziyade birinciye tamamen müşâbih olan ikinci bir Nurtunjayı Emou tehayyül etmek için zahmet çekerler. Bunda bir şeyin dinen bir defadan fazla kullanılmasına cevaz vermeyen mensekî bir imtisal görmek kabildir. Vakıa Speñcer ve Gillen bu izahı kabul etmek istemezler, ve kat'î olarak, Arunta'lar tarafından mümasil iki eşyaya isnat olunan muhtelif bir mânâ mevzuubahıstır derler. Halbuki bu tamamen sırrî bir tecrittir. İki Nurtunja'dan biri sırrî olarak ağaca, diğeri Emouza iştirak eder: bu hal onların tamamen mütehalif olmaları ve birinin diğeri yerine geçmemeleri için kâfidir. Bu ikisinin şeklindeki ayniyetin Arunta'lara göre bir faydası yoktur. Nitekim bize göre "Sang=yüz," ve "Cent=yüz," kelimele-

rinin sadalarındaki ayniyetin bir faydası yoktur. Nasıl biz bu kelimeleri bu ayniyeti nazarı itibara almaksızın daima kullanıyor isek , tıpkı kablelmantikî zihniyet te iki şeyin şeklindeki müşabehete karşı gayri hassastır. Bu zihniyet ancak ikiden her birine mukaddes vasfı izafe eden sirrî iştirake alâkadar olur .

Bunun gibi bir Churinga üzerindeki bir resim bir zamk ağacını temsil ve irae eder ; bir diğeri üzerinde ona tam benzeyen bir resimde bir kurbağayı irae eder. Müşahitler bundan Avusturalyalıların nazarında iki resmin mânâsı sırf “vaz’î,, olduğunu istintaç ederler. Halbuki buna vaz’î değil; sirrî demek lâzımgelir . Onları alâkadar eden şey ancak resmin şe’nileştirdiği sirrî iştiraktır . Sirrî iştirak te munhasıran üzerine resim çizilmiş olan Churinganın sirrî mahiyetine tabîdir . Eğer Churingalar başka başka olursa resimlerin aynı olmasının ehemmiyeti yoktur . Onların müşabeheti Avusturalyalıyı alâkadar etmez . Spencer ve Gillen diyorlarki “Eğer bir vaziyet bir totem ile münasebetli olarak istimal olunursa bir şeyi ifade eder, eğer o vaziyet diğeri bir totem ile münasebetli olarak istimal olunursa tamamen başka bir şeyi gösterecektir . , Halbu ki şüringalar totemler gibi aynı sirrî vasfı haizdir, şu halde aynı istirakler bunlarda da vaki olur .

İmdi, yukarıda naklolunan birinci müşahedededen şu çıkar ki bir mevcut, bir eşya, bir suret tarafından işgal olunan mahal, hiç olmazsa bazı ahvalde o mevcut o eşya yahut o suretin hassaları için kati bir ehemmiyeti haizdir. Mütekabilen muayyen bir mahal, mahal olmak haysiyetile, onda bulunan mevcudata eşyalara iştirak eder ve bu suretle kendine mahsus sirrî hassalara temellük eder. Şu halde kablelmantikî zihniyette mekân bütün eczasında kendine benzeyen, vasıflardan mahrum, kendini imla eden şeye karşı alakasız, mütcanis bir yeknasaklık olarak tezahur etmez. Bilâkis, meselâ, merkezî Avusturalya kabilesinde olduğu gibi her ictimai zümre işgal ettikleri yahut dolaşdıkları bir arazi kısmına kendilerini sirrî bir surette merbut hisederler, ve diğeri bir araziyi işgal edebileceklerini yahut diğeri bir zümrenin kendi arazilerinde ikamet edebileceğini düşünemezler . Kita ile zümre arasında intikal edemez , çalınamaz, zabtolunamaz surette bir nevi sirrî hassaya muadil iştirakler vardır. Bundan başka, böylece muayyen bir kısım arazide manzarasile, şeklile , filan kayalarla , filan ağaçlarla , filan dersele , filan kumlığıla V. Stefrik edilen her mahal orada münkeşif olan yahut orada ikamet eden görünür ve görünmez mevcutlar, orada tekrar tecessüd beklenen ferdî cismi latiflere sirrî bir surette merbuttur . Bu mehal ile bunlar arasında mütekabil bir iştirak vardır : bunlarsız mahal olamayacağı gibi bunlar da mahalsiz olamaz . Spener ve Gillen’in mahallî

karabet namı altında gösterdikleri nisbet budur, ve onların gayet meraklı bir surette tasvir ettikleri “toteme ait haçlar” ı da bu hal izah eder .

Bu böyle olunca, şu halde kablelmantıkî zihniyetin , umumiyetle bizim yaptığımız gibi asla tecrit edemediğine yeni bir delil bulmuş oluruz. Bizim tecritimizin şartı küllî mefhumların mantıkî bir tecanüsüdür ki bu tecanüs küllî mefhumların imtizacını temin eder. Bu tecanüs ise mütecanis mekân tasavvuruna sıkı bir surette merbuttur. madem ki kablelmantıkî zihniyet bilakis, mekânın muhtelif kısımlarını keyfiyeten mütehalif ve o kısımları filan mevcutlar yahut filan eşyalar zümresine sirrî bir surette iştirak ile teayyün etmiş tasavvur eder, bu halde bizim alelade anladığımız tarzda tecrit bu zihniyete göre çok müşkül olur, ve onun yerine biz iştirak kanunu altında husul bulan sirrî tecriti buluruz.

IV

Kablelmantıkî zihniyete mahsus olan umdeler ve tarikler tecritten daha ziyade tâmin mevzuu bahis olduğu vakit meydana çıkar. Bizimkine az çok müşabih olan ve nevî hayal denilen şeyi oldukça iyi bir surette gösteren: insan, kadın, köpek, ağaç v.s gibi küllî mefhumlardan bahis etmiyorum. Bu mefhumların külliyyetinin, umumiyetle mahdud olduğunu aşâğıda göreceğiz. Bu kayıt ile mukayyet olarak fazla müşkülata ugramaksızın bu küllî mefhumlar bizim küllî mefhumlarımızın bazılarına tevafuk ederler. Fakat iptidailerin asıl mâşerî tasavvurlarında hususile bunların müesselerinde dinî itikatlarına ait olan mâşerî tasavvurlarda tamamen başka türlü ve bizim için nüfuzu müşkül tâminler bulacağız ki dene bilir ki bunların tablîli sirrî ve kablelmantıkî zihniyeti adetâ meşhut vakia halinde bize elde etmeye müsait bulunacaktır . Bu tâminlere varabilmek için mesela menâsik ve âyinler vasıtasıyla müşahede olunan bazı ustureler yahut bazı toteme ait itikatlardan başlamak suretile bu tâminlere varılabilir. Fakat mümkün olduğu takdirde bunları doğrudan doğruya ve teşekkül ettikleri unsurların imtizacında elde etmek daha iyi olur. M. Lumholt'un *Mexiquu imcamue* hakkındaki mümtaz eserlerinde iptidaî zihniyetin tamim etmek için icra ettiği tarzı vuzuhla meydana koyan müşahedeleri (Huichol'ler hakkında) bu hususda kıymetlidir.

“Boğday, geyik ve Hiküli (Mukaddes nebat) bunların hepsi bir mânâdadır. Huichol'e göre tek ve aynı şeydir.,” Bu ayniyet ilkönce tamamen izah edilemez gözükür. Bunu mâkul kılmak için M. Lumholtz' menfaatci bir mânâda tefsir eder: buğday geyiktir (gıda cevheri),

hiküli geyiktir (gıda cevheri), nihayet buğday aynı suretle hikülidir. Bu üç şey Hurichol'lerin gıdasına yaramak itibarile birbirinin aynıdır. İhtimal buda bir izahdır, ve Huichol'lerin eski itikatlara ait düstürlar iptidai mânâlarını git gide kaybettikçe Huichol'lerinde izahı olur. Fakat müşahidin kendi mesrudatına göre böyle ifadede bulunan yerli- lere göre mevzuubahs olan şey bütün bütün başkadır: bizim nazari- mızda bu kadar mütehalif olan mevcutları aynı tasavvurda birleştiren şey sirrî hassalardır. Hiküli mukaddes bir nebattır ki çok karışık me- nasik sırası vasıtasıla bu gaye için hazırlanmış ve işaret edilmiş olan insanlar çok uzak bir mıntakadan ve son derece meşakkat ve yor- gunluk çekerek büyük merasim ile her sene onu toplamaya gelirler: Huichol'lerin mevcudiyet ve refahı bu mukaddes ağacın mahsuluna sirrî bir surette merbuttur. Hususî bir buğday mahsulu mutlaka bu ağacın mahsulüne merbuttur. Eğer Hiküli olmayacak olursa, yahut mükellef oldukları menasik dairesinde toplanmamış olursa buğday tarlaları mutat olan mahsulünü vermeyecektir. Geyik de kabileye nis- bette aynı sirrî vasıfları arzeder. Senenin muayyen bir anında icra edilen geyik avı esasen dinî bir fonksiyondur. Huichol'lerin rafah ve bakaları o zamanda öldürülen geyiklerin adedine tealluk eder, nitekim toplanan hikülinin ehemmiyetine tealluk eder; ve bu anda mukaddes nebat te- harri edildiği vakıt icra edilen aynı merasim efalı ve aynı maşerî he- yecanlar husul bulur. Bu suretle hiküli ve geyik ve buğday arasında aynıyet pek çok kerreler müşahade edilmiştir. Bitmedi

Lnéy- Brukl- Halil Nimetullah